निर्णयपाद इ० चतुष्पादुव्यवहारश्च निर्णयात्मके विधि वादापरपर्याये संशयभेदे "प्रमाणोत्तरक्रियाबाध्यसिद्धिभिः त्रिभिर्लक्षितैः। साक्षिप्रत्ययतरंगस्तु चतुष्पादनिर्णीयते" इति० इतवचनम्। स च वीरमि० विस्तरतो दर्शितो यथा

"अथ निर्णयापरपर्यायः विधिपादः। तेषां प्रमाणकथित व्यवहारपादे इत्यभिमतं तेषां विधेः केवलाद्व्यवहारपृथक्त्वं वीरमित्रोक्तं प्रमाणकथितस्य चतुष्पादत्वमेव हि धर्मशास्त्रे व्यवहारश्च। याज्ञवल्क्यः "तत्र विधौ विधिमाप्नोति विपरीतमथोऽन्यथा" इति। तस्य प्रमाणस्य विधौ नि यद्यप्रामाण्यव्यवस्थितौ यत्रां प्रमाणोपन्यासकर्त्ता विधिं जया ज्ञानमाप्नोति। अन्यथा प्रामाण्याविधौ विपरीतमविधिं पराजयलक्षणमाप्नोति। नारदः वारश्च व्यवहाराणां प्रतिज्ञा चतुष्पादकृता। तद्यानी क्रीयते वादी तरंस्तासुत्तरो भवेत्"। तरन्निर्णयन्। उत्तरः उत्कृष्टो विजयीति यावत्। निर्णयप्रकारानाह व्यासः "प्रमाणैर्हेतुचरितैः शपथेन क्रियाफलया। वादिसभ्यतिपत्त्या वा निर्णयोऽष्टविधः स्मृतः। विवृतवानेतत् स एव "विधिर्तं साक्षिणो भुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम्। अनुमानं विदुर्हेतुस्तर्कश्चेति मनीषिणः। देवस्थितिः पूर्वस्मृतिरं चतुष्पादकृतम्। अर्थानुरूपाः शपथाः स्मृताः सत्यघटादयः। तेषामभावे राजाज्ञां निर्णयन्तु विदुर्बुधाः"। इति प्रमाणत्रयं स्मृतकौपष्टव्यमनुमानं चरितादिचतुष्टयमिलष्टविधहेतुकत्वान्निर्णयस्याष्टविधत्वं यद्यपि भुक्तिरप्यनुमानमेव। तथापि प्रमाणकथितकालीनं सभ्यानामनुमानमिहानुमानपदेन विवक्षितम्। "धर्मेण व्यवहारेण चरित्रेण च पार्थिवः। चतुःप्रकारोऽभिहितः सन्निग्धेऽर्थे विनिर्णयः" इति इहस्पत्युक्तानां धर्मादीनां निर्णयहेतुत्वं प्रागेव "तत्र सत्ये स्थितो धर्मः" इत्यादिना तेनैव विवृतं प्रागेव निरूपितम्। स एव "एकैको त्रिविधः प्रोक्तः क्रियाभेदात्मनीषिभिः"। क्रियाभेदात् धर्मनिर्णयस्य द्वैधमाह। स एव "सम्यग्विचार्य कार्यं तु युक्त्या संपरिकल्पितम्। परीक्षितन्तु शपथैः स श्रेयो धर्मनिर्णयः। प्रतिवादी प्रपद्येत यत्र धर्मः स निर्णयः। दिव्यैर्विशोधितः सम्यक् द्वितीयः स उदाहृतः"। प्रतिवादी प्रपद्येतेत्यस्य आज्ञाक्षिवदुभयत्र सम्बन्धः। यत्र प्रतिवादी युक्त्या सम्यग् विचार्य सम्परिकल्पितं, निर्धारितं पुनः शपथैः इत्यादिरः शपथादिभिः परीक्षितं कार्यं प्रपद्येताङ्गीकुर्यात् स आद्यो धर्मनिर्णयः दिव्यैर्घटादिभिर्विशोधितः प्रतिवादी यत्र कार्यं प्रपद्येत स द्वितीयो धर्माख्यो निर्णयः इत्यर्थः। व्यवहारनिर्णयस्यापि द्वैविध्यमाह स एव "प्रमाणैर्निश्चयो यस्तु व्यवहारः स उच्यते। वाक्छलानुत्तरत्वेन द्वितीयः परिकीर्तितः" प्रमाणपदेनात्र साक्षिणो विवक्षितस्य व्यक्त्यभिप्रायेण च बहुवचनम्। भुक्तेरनुमानत्वाद्विध्यस्य धर्मनिर्णयात्मभावात्। वाक्छलानुत्तरत्वेन वाक्छलेनानुत्तरत्वेन च यो निश्चयो द्वितीयो व्यवहारः स इत्यर्थः। चरित्रनिर्णयस्यापि भेदद्वयमेवाभिहितम् "अनुमानेन निर्णीतं चरित्रमिति कीर्तितम्। देवस्थित्या द्वितीयन्तु शास्त्रविद्भिरुदाहृतम्" अनुमानेन भुक्तिलक्षणेन यो निर्णयस्तदेकं चरित्रम्। देवस्थित्या यो निर्णयस्तद्द्वितीयं चरित्रमित्यर्थः। राजाज्ञानिर्णयस्यापि द्विभेदताभिहिता तेनैव "प्रमाणरहिताद्यस्तु राजाज्ञा निर्णयः स्मृतः। शास्त्रसभ्यविरोधे च तथान्यः परिकीर्तितः" प्रमाणरहिता राजाज्ञा आद्यो निर्णय इत्यन्वयः। शास्त्राणां सभ्यानाञ्च विरोधे परस्परं विप्रतिपत्तौ या राजाज्ञा स द्वितीयो राजाज्ञानुरूपो निर्णय इत्यर्थः। ननु शास्त्राणां सभ्यानाञ्च विरोध एवासम्भवी सत्यमेतानामधिकारिणां सभ्यानां दण्ड्यत्वात्। न च शास्त्राणां परस्परविरोधे सभ्यानाञ्चेत्यर्थ इति वाच्यम् सभ्यविरोधोपन्यासानर्थक्यात्। शास्त्रविरोधे न्यायोपष्टम्भशास्त्रानुसारेण निर्णयः कार्य इत्यस्यार्थस्य "श्रुतीनां विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः। धर्मशास्त्रविरोधे तु युक्तियुक्तो विधिः स्मृतः। केवलं शास्त्रमाश्रित्य न कर्त्तव्यो हि निर्णयः। युक्तिहीनविचारे हि धर्महानिः प्रजायते" "न्यायाधिगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेनाभ्यूह्य यथास्थानं गमयेदित्यादि" योगीश्वरनारदबृहस्पतिमीमांसादिभिर्निर्धारितत्वात्। तादृशि विषये राजाज्ञानवधारात् अनीदृशराजाज्ञाया निषिद्धत्वाच्चेति चेत् उच्यते यत्र शास्त्रविरोधे बलवान्न्यायोऽन्यतरार्थविनिश्चायकः सभ्यप्रमाणविवाकस्य समापतेर्न हृदयमारोहति चिरतरं मीमांसितोऽपि तादृशशास्त्रविरोधे तन्मूलकं वा समाधेये सभ्यविरोधे राजकृतव्यवस्था वादिप्रतिवादिभ्यां मन्तव्येत्येतदर्थकमिदं वचनम्। अतएव पितामहः "वचनं प्राज्ञिकस्तिष्ठेत् नेत्र मन्त्राः स्युः" इत्यादि